

Бабак В. В.,

*аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

РІЗНОВИДИ ФОРМ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМ (ГОСПОДАРСЬКИМ) СУБ'ЄКТИВНИМ МАТЕРІАЛЬНИМ ПРАВОМ

TYPES OF FORMS OF ABUSE OF CIVIL (ECONOMIC) SUBJECTIVE MATERIAL LAW

Станом на сьогодні маємо констатувати той факт, що в українській правовій доктрині відсутній науковий консенсус з приводу змісту та правової природи явища, що має назву «зловживання матеріальним цивільним/господарським правом».

На відміну від західних правових систем, що працюють в демократичних країнах Європи та Азії, тих, що зазнали значний прогресорський вплив римського приватного та публічного права, українська правова школа, як спадкоємиця спочатку дореволюційної російської, а, згодом, радянської правових шкіл, досі належним чином не дослідила і не імплементувала в позитивному праві доктринальні напрацювання наших науковців щодо вказаного правового феномену. І це не зважаючи, на те, що правовий інститут зловживання правом, відомий юристам вже більш, як тисячу років, ще з часів існування Римської імперії та її правової школи.

Але треба бути послідовним та потрібно зауважити, що не все так вже й погано на цій науковій ниві. Сучасний стан неврегульованості, більшою мірою, стосується саме інституту зловживання суб'єктивним матеріальним цивільним/господарським правом. А ось, що стосується зловживання суб'єктивним процесуальним цивільним/господарським правом, починаючи з 2017 року, після внесення змін до цивільного та господарського процесуальних кодексів України (п. 11 ч. 3 ст. 2, ст.ст. 13, 44, 135, 143, 144, 148, 262 ЦПК України; п. 11 ч. 3 ст. 2 ст.ст. 13, 43, 125, 129, 131, 135, 246 ГПК України) стан розуміння правниками (суддями, адвокатами, прокурорами тощо) змісту, форми, кваліфікаційних відзнак інституту "зловживання суб'єктивними процесуальними правами" став більш-менш високим.

Це дозволяє учасникам спорів, що розглядаються в судах, ефективно протидіяти намаганням недобросовісного учасника штучно ускладнити / унеможливити /затягнути вирішення завдання цивільного/господарського процесів, під час судового розгляду цивільних/господарських справ.

В статті дається: визначення терміну зловживання суб'єктивним матеріальним правом; перелік різновидів форм зловживання суб'єктивним матеріальним цивільним/господарським правом.

Ключові слова: *шикана, суб'єктивне матеріальне право, зловживання суб'єктивним матеріальним цивільним (господарським) правом, прямиий умисел на заподіяння шкоди.*

As of today, we must state the fact that there is no scientific consensus in the Ukrainian legal doctrine regarding the content and legal nature of the phenomenon called "abuse of material civil/economic law".

In contrast to the Western legal systems operating in the democratic countries of Europe and Asia, which have undergone significant progressive influence of Roman private and public law, the Ukrainian legal school, as the heiress of the pre-revolutionary Russian and later Soviet legal schools, still properly did not investigate and implement in positive law the doctrinal developments of our scientists regarding the specified legal phenomenon. And this despite the fact that the legal institution of abuse of law has been known to lawyers for more than a thousand years, since the days of the Roman Empire and its legal school.

But one must be consistent and note that not everything is so bad in this scientific field. The current state of unsettledness, to a greater extent, concerns the institution of abuse of subjective material civil/economic law. But what concerns the abuse of subjective procedural civil/economic law, starting from 2017, after amendments were made to the civil and economic procedural codes of Ukraine (item 11 part 3 of article 2, article 13, 44, 135, 143, 144, 148, 262 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine; part 11 of article 2 of article 13, 43, 125, 129, 131, 135, 246 of the Civil Code of Ukraine) state of understanding by lawyers (judges, lawyers, prosecutors, etc.)) content, form, and qualifications of the institute "abuse of subjective procedural rights" became more or less high. This allows the participants in disputes heard in the courts to effectively counteract the efforts of an unscrupulous participant to artificially complicate / make impossible / delay the resolution of the task of civil/economic processes, during the judicial review of civil/economic cases.

The article provides: a list of types of abuse of subjective substantive civil/economic law; the qualifying marks of abuse of subjective material law are analyzed and the characteristics of its objective and subjective sides are given.

Key words: *harassment, subjective material law, abuse of subjective material civil (economic) law, behavioral defect, legal nihilism.*

Актуальність теми. На жаль, таке становище правової невизначеності стосовно об'єктивно існуючого правового феномену призводить до того, що українські судді, під час розгляду справ, намагаються критично ставитися до спроб учасників цивільного/господарського спору, які намагаються посилатися на наявність у діях свого опоненту кваліфікаційних ознак зловживання матеріальним правом з метою обґрунтування своїх позовних вимог, або заперечень проти позову.

Такий незмінний консервативний критичний підхід суддів до розуміння суті інституту зловживання матеріальним правом, часто-густо призводить до неможливості ухвалення судом правильного, справедливого рішення по справі. Ба-більше, інколи, таке небажання суддів втілюється навіть в зовсім безкомпромісні волонтаристські вчинки, як, наприклад, пряма заборона відповідачу по справі, під загрозою штрафу, посилатися на наявність у діях позивача кваліфікаційних ознак шикани (особливого різновиду зловживання правом).

І це стосується не тільки спорів, із сталих, звичних спірних правовідносин, що виникають, наприклад, з виконання угод, отримання майна тощо. Коли спір виникає у зв'язку з неналежним виконанням обов'язків покладених на одну із сторін згідно певного юридичного документу або в силу настання певних об'єктивних обставин, наприклад смерть спадкодавця та/або в силу діючого Закону. Тобто, коли порушення права відбувається в часі після того, як для кожної зі сторін спору вже виник стан правової визначеності (мається на увазі, коли кожна зі сторін отримала свій, характерний саме для цих правовідносин, набір прав та обов'язків, передбачений або вже укладеною угодою, або в силу дії Закону).

Але, зловживання правом може відбуватися і до настання стану правової визначеності, наприклад, під час укладання договорів. Тобто в той час, коли учасники спору ще не є сторонами договору. Тоді, коли відбувається процедура узгодження суттєвих умов, а сторони пов'язані одне з одним лише тільки наявністю взаємного інтересу.

Саме в цей час, коли учасники обмежені тільки строками розгляду оферти та строками акцепту оферти, більш впливовий контрагент, може, користуючись своїм статусом, дозволити собі відступити від принципів справедливості, добросовісності, розумності, свободи договору з метою отримання більшої ніж зазвичай вигоди. Для цього, більш впливовий контрагент (це може бути наприклад великий торговельний центр) складає типову форму договору, наприклад оренди приміщень ТЦ, або типову форму договору поставки і укладає договори тільки з тими контрагентами, що погоджуються зі внесеними до тексту типових договорів явно дискримінаційними умовами, та погоджуються такі умови виконувати.

Зловживання суб'єктивним матеріальним правом має кілька різновидів, що характеризуються наявністю як відмінних (специфічних рис) так і загальними для усіх різновидів зловживання рисами, що поєднують їх в одну споріднену групу правовідносин.

На думку О.Я. Рогача, одна з найголовніших помилок у дослідженні явища «зловживання правом» полягає в тому, що більшість дослідників, як основу своїх міркувань, щодо розуміння зловживання права ставлять нормативний матеріал. Зовсім не зважаючи, що дослідження феномена «зловживання правом» слід здійснювати як реально існуюче явище правової дійсності не як компоненту юридичної матерії [1, с. 75].

Проблематикою дослідження зловживання правом в Україні займалася низка науковців: О.Я. Рогач, В.І. Ємельянов, В.О. Волков, С.Г. Зайцева, О.А. Поротікова, О.О. Маліновський, О.Ф. Скакун, Т.Т. Полянський, Т.С. Яценко та інші. Але, як зазначалося вище, науковий консенсус, як об'єктивне явище по цій проблемі це, станом на сьогоднішній день, є справою майбутнього.

Варті уваги також наступні дослідження по згаданій темі в дисертаційних працях: М. Хміля «Принцип неприпустимості зловживання правом» (2005 р.); О. Губара «Недопустимість зловживання правом у цивільному праві Укра-

їни» (2013); М. Стефанчука «Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав» (2006 р.); Т. Полянський «Зловживання правом: Загально-теоретична характеристика» (2011 р.); Н. Броуменська «Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом» (2021 р.).

Виклад основного матеріалу. Аналіз частини другої статті 13 Цивільного кодексу України надає можливість зробити висновок, що поведінка особи, яка може в майбутньому порушити права інших осіб, є формою зловживання правом. Термін «зловживання правом» підкреслює, що ця категорія стосується саме реалізації суб'єктивних цивільних прав, а не виконання обов'язків. Щоб дії особи кваліфікувалися як зловживання правом, необхідно встановити факт здійснення дій, спрямованих на здійснення відповідного суб'єктивного цивільного права. Але з іншого боку термін «зловживання правом» слід розуміти як певного роду оксюморон, оскільки якщо особа користується своїм правом, то це дозволено, але якщо вона виходить за його межі, то це вже є зловживанням правом, або "injuria". Суть зловживання правом полягає в тому, що особа недобросовісно здійснює дії, які стосуються її суб'єктивних цивільних прав, включаючи дії, які суперечать меті такого права.

Аналізуючи зміст ч. 3 ст.13 Цивільного кодексу України можна дійти висновку, що законодавець розрізняє зловживання правом, сутність яких полягає в тому, що дії особи, яка їх вчиняє є прямий намір завдати шкоду своєму контрагенту/іншій особі (такий різновид зловживання правом має свою назву – шикана) та зловживання правом в інших формах.

Шикана, в історичному сенсі, є першою з відомих форм зловживання цивільним / господарським правом. Усі інші різновиди зловживання правом, в певному сенсі, є еволюційними нащадками, так званої «чистої шикани». Принцип «чистої шикани» передбачав визнання шикани особливою формою зловживання правом, яка характеризується вчиненням особою дій направлених на здійснення свого суб'єктивного права з єдиною метою – завдання шкоди контрагенту/іншій особі, що має надати агресору відчуття задоволення від реалізації помсти, зловтіхи та інших низьких та/або аморальних прагнень. Є інструмен-

том реалізації та розповсюдження злоби та ненависті.

Спираючись на вищенаведене, за критерієм мети вчинення, зловживання правом має дві форми: 1) шикана; 2) зловживання цивільним/ господарським правом з невиключним і неодиначним наміром заподіяння шкоди, доповненим невизначальним законним інтересом. М. Осадчук та С. Осадчук запропонували своє бачення розподілення вказаних форм зловживання правом залежно від засобу зловживання: 1) зловживання правоспроможністю, як елементом цивільної правоздатності (використання цивільних прав з метою обмеження конкуренції та зловживання домінуючим становищем на ринку; зловживання «переддоговірними» правами під час підготовки проекту договору та/або узгодженні його суттєвих умов); 2) зловживання окремими видами суб'єктивних цивільних прав (корпоративними, речовими, зобов'язальними, особистими немайновими правами, правами інтелектуальної власності, батьківськими та опікунськими правами) [2, с. 69].

Висновки. Підсумовуючи сказане, визначимо, що актуальною є позиція у відповідності до якої існують дві форми зловживання правом – це «шикана» з одного боку (яка характерна наявністю прямого умислу – спричинення шкоди іншій особі), а з іншого – це друга форма зловживання – здійснення суб'єктивних цивільних прав без наміру завдати шкоди, Але за фактичного заподіяння такої. В такому випадку той, хто застосовує зловживання правом, має на меті вчинення залежних від нього необхідних дій для досягнення результату, при цьому особа може передбачати, допускати завдання шкоди іншій особі, або самовпевнено ігнорує можливість настання такої шкоди для іншої особи. Цей різновид зловживання характеризується наявністю необережної форми провини.

Резюмуючи вищенаведене зазначаємо, що дії особи можуть бути кваліфіковані як зловживання правом, коли ця особа, виходить за межі свого суб'єктивного права там, де ці межі не є чітко визначеними, вона вважається такою, що зловживає своїм суб'єктивним правом. Практично ж це означає, що вона (ця особа) переступила межу іншого права. Таким чином,

суд вирішує суперечку між двома правами, яка не регулюється законодавством наперед. Під час цього суд розглядає принцип пропорційності та мету, для якої існує відповідне право, враховуючи протилежні інтереси сторін.

Однак зловживання правом не має призводити до того, щоб особа була позбавлена можливості захищати своє право в суді. Суд повинен запобігти тільки тому, щоб особа не досягла своєї мети шляхом зловживання правом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рогач О. Я. Ознаки зловживання правом / О. Я. Рогач // Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Право. в 2-х ч. / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород : Ліра, 2011. – Вип. 15. № Ч. 1. – С. 75–78.
2. Осадчук, С.Осадчук М. “Форми зловживання цивільним правом”. Актуальні проблеми правознавства, – 2016 – Вип. № 4, – С. 68–77.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 березня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – №11. – Ст. 461.
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.
5. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.